

SPIS TREŚCI

GRECJA

I. Warunki naturalne

Podział terytorialny Grecji. Ukształtowanie powierzchni. Klimat. Flora Bogactwa naturalne. Kopalnie. Kamieniołomy	7
Literatura do rozdziału I	13

II. Kultura egejska i Grecja homerowa

Kultura egejska. Wykopaliska (Schliemann, Evans). Podział na okresy . .	14
Kultura kreteńska i helladzka. Podział kultury kreteńskiej na okresy. Okres pierwszych pałaców na Krecie. Kultura helladzka. Ceramika minyjska Orchomenos II i III. Okres późnominojski. Rozwój handlu. Okres drugiej hegemonii kreteńskiej. Architektura. Styl pierwszy i drugi we freskach i ceramice. Rola kobiety na Krecie. Życie dworskie i religijne	15
Ustrój Krety. Struktura monarchii. Warstwy społeczne: artystokracja, rzemieślnicy, niewolnicy domowi, wolne chłopstwo. Upadek Krety	25
Kultura mykeńska. Podział kultury mykeńskiej. Wpływy kreteńskie. Różnice między kulturą mykeńską a kreteńską. Architektura. Groby szybowe i tolosowe. „Grób Agamemnona“. Drugi pałac w Mykenach. Okres późnomykeński. Odczytanie pisma mykeńskiego. Trzy rodzaje pisma w świecie egejskim. Trudności w odczytywaniu pisma linearnego B. Stosunek języka archaicznego do późniejszych dialektów greckich	29
Obraz świata mykeńskiego w świetle tabliczek. Specjalizacja w zakresie wytwórczości rzemieślniczej. Gospodarka mykeńska. Administracja. Zróżnicowanie klasowe. Rewelacje w zakresie znajomości historii religii greckiej. Formy mykeńskiego kultu religijnego. Nazwiska odczytane na tabliczkach . .	39
Kolonizacja achajska. Rozszerzenie się zasięgu kultury mykeńskiej. Stosunki handlowe ze Wschodem. Kres przewagi achajskiej w świecie egejskim Wędrowka Dorów. Migracja różnych ludów. Wtargnięcie szczepów zachodniogreckich do Tesalii: peneści, periojkowie. Opanowanie Peloponezu przez Dorów. Dalsze zdobycze terytorialne Dorów	45
Ważne czynniki rozwoju kultury greckiej: pismo, igrzyska. Powstanie alfabetu greckiego. Znaczenie igrzysk dla kultury greckiej. Charakter klasowy sportu. Igrzyska olimpijskie, pytyjskie, istmijskie i nemejskie . . .	46
Przejście od ustroju rodowego do miasta-państwa. Ród, fratria, fyla. Basileus, fylobasileus. Własność kolektywna i prywatna w ustroju rodowym. Początki społeczeństwa klasowego. Miasto-państwo. Synojkismos ateński Grecja homerowa. <i>Iliada</i> i <i>Odyseja</i> . Odzwierciedlenie w tych poematach	

stosunków społecznych. Homer piewą ideałów arystokracji. Świat bogów olimpijskich. Wpływ Homera na kulturę europejską	48
Literatura do rozdziału II	58

III. Grecja archaiczna

Rzut oka na epokę archaiczną	60
Wielka kolonizacja. Przyczyny kolonizacji. Rola wyroczeni delfickiej w kierowaniu kolonizacją. Stosunki między metropolią a kolonią. Kolonizacja na zachodzie. Rola Tarentu. Naksos. Kyme. Massalia. Walki Fokejczyków z Kartagińczykami i Etruskami o Korsykę. Kolonizacja na północy, na wschodzie i w Afryce. Rozwój handlu i rzemiosła. Wielki import towarów ze Wschodu. Zmiana stosunków do kupców. Ośrodki handlowe. Zatrudnienie niewolników w rękodzielnictwie. Waza François	60
Rozwój handlu i rzemiosła	65
Ulepszenia w budowie okrętów. Wiek VII okresem wynalazków w dziedzinie budowy okrętów i sprzętu żeglarskiego. Statki żaglowe. Zwiększenie ilości żeglarzy na statkach (diera, triera)	69
Rozwój miast. Korynt, Ateny, Milet, Sybaris	70
Przejście z gospodarki naturalnej na pieniężną. Przyjęcie systemu miar i wag ze Wschodu: funt, mina, stater, drachma (litra, uncja). Pojawienie się monet w w. VII. Wybijanie monet z elektronu. Systemy monetarne na terenie małażajatyckim: milezyjski i fokejski. Stopa monetarna w Grecji właściwej	70
Powstanie warstwy rzemieślniczo-handlowej. Niechętny stosunek arystokracji do nowo powstałej warstwy rzemieślniczo-handlowej. Początki ustroju timokratycznego	73
Kryzys rolnictwa i narastająca walka klas. Wprowadzenie pieniądza przyczyną ostrego kryzysu w rolnictwie. Dalsze zróżnicowanie społeczeństwa greckiego	73
Prawodawcy. Odebranie rodowi przez miasto-państwo prawa zemsty. Kodyfikacja praw w koloniach (Zaleukos, Charondas). Dialektes i aisymnetes w miastach greckich. Zmiany w procedurze sądowej. Rodzaje kar. „Oczyszczanie“ kraju z zabójstwa	74
Tyrania. Dyktatury tyranów jako rezultat pierwszej fazy ruchów rewolucyjnych. Podejmowanie robót publicznych, popieranie handlu i rzemiosła oraz kultów ludowych przez tyranów. Wrogi stosunek społeczeństwa do tyranów. Tyrania w Jonii (Trazybulos), na Samos (Polikrates), na Lesbos. Działalność Periandra w Koryncie. Tyrania w Sikionie (Kleistenes)	76
Attyka od Kylona do upadku Pizystratydów. Narastanie kryzysu ekonomicznego i zaostrzenie się walki klasowej. Zamach Kylona. Prawodawstwo Dra-kona. Solon: sejsachteja, wprowadzenie sądu przysięgłych, podział ludności na cztery klasy majątkowe (pentakosiomedimnoj, hippeis, zeugici, teci). Organizacja życia gospodarczego. Kompromisowy charakter reform Solona. Trzy stronnictwa w Atenach: paraloj, pediakoj, diakrioj. Rządy Pizystrata w Atenach. Działalność w zakresie budownictwa. Panatenaje. Wielkie Dionizja. Rozwój sztuk plastycznych. Upadek tyranii Pizystratydów	79
Reforma Kleistenesa. Walka między warstwą rzemieślniczo-kupiecką a starą arystokracją. Nowy podział na fyle ważnym krokiem ku zdemokratyzowaniu państwa ateńskiego. Reforma Rady (<i>bule</i>)	83
Podboje Sparty na Peloponezie. Powstanie Związku Tesalskiego, Beoc-kiego, Amfiktionii Delfickiej. Związek Peloponeski pod zwierzchnictwem Sparty.	

Podboje Sparty w Lakonii, na Kyterze, w Messenii, Argos i Arkadii. Symmachia spartańska	84
Państwo spartańskie. Wychowanie młodzieży. Życie obywateli. Spartiaci, periojkowie i heloci. Odcięcie Sparty od reszty świata greckiego. Władza w państwie: królowie, eforowie, geruzja, apella. Powolne zmiany ustroju. Ustawa Epitadeusa. Wytworzenie się różnic majątkowych w obrębie „wspólnoty spartańskiej“	85
Amfiktionia delficka. Plemiona wchodzące w skład Amfiktionii. Jej organizacja. Pierwsza wojna święta. Igrzyska pytyjskie. Reorganizacja Amfiktionii	88
Ogólny obraz życia w epoce archaicznej. Domy prywatne. Ubiór. Małżeństwo. Zwyczaje pogrzebowe	88
Cyklicy i Hezjod. Epigoni Homera. Epopeje cykliczne. Hezjod: Teogonia, <i>Katalog kobiet, Prace i dni</i> . Parodiowanie Homera: <i>Margites i Bartrachomachia</i>	92
Liryka. Liryka jońska i eolska na wyspach. Elegie wojenne (Kallinos). Twórca jambografii Archilochos z Paros. Simonides i Amorgos i Hipponaks. Mimnermos z Kolofonu. Elegia miłosna. Anakreont. Alkajos. Safona. Odrębny charakter poezji lirycznej w Grecji macierzystej. Twórczość Tyrtajosa i Solona	93
Muzyka i liryka chóralna. Mityczni twórcy muzyki greckiej: Orfeusz, Muzajos, Linos, Amfion. Instrumenty muzyczne: lira, kithara, aulos. Nomos i jego rodzaje. Polymnestos z Kolofonu, Sakkadas z Argos. Zawody muzyczne w Delfach. Monodyczny charakter muzyki greckiej. Gama zstępująca. Tetrachord. System muzyczny grecki: gama dorycka, frygijska, lidyjska. Gamy podniesione i obniżone. Sparta ośrodkiem rozwoju muzyki chóralnej. Tales z Gortyny, Ksenodamos z Kytery. Ksenokritos z italskich Lokroj. Alkman. Trójczłonowa kompozycja stroficzna. Pierwiastek subiektywny i aktualny. Dytyramby, prozodie, peany, hymny, hyporchematy, epinikia, skolia, epithalamia, treny. Arion z Metymny, Lasos z Hermiony, Stesichoros z Himery. Utwory epiczne: <i>Geryoneis, Zburzenie Troi, Oresteja</i> . Ibikos z Region. Największy rozkwit pieśni chóralnej: Simonides, Bakchilides z Keos. Piewca idealów arystokratycznych — Pindar. Poetki: Telesilla z Argos, Korynna z Tanagry, Praksilla z Sikionu	99
Reforma religijna i pogłębienie etyczne. Zainteresowanie zagadnieniami etycznymi. Wzmoczenie życia religijnego. Znaczenie świątyni w Delfach. Religia Demetry. Kult Dionizosa. Orficy. Epimenides z Krety, Onomakritos, Abaris, Aristeas, Ferekydes	106
Filozofia jońska. Przejaw charakterystycznego dla twórczości jońskiej krytycyzmu w filozofii. Poglądy Talesa z Miletu. Anaksimander. Anaksimenes. Heraklit. Prekursorzy idealizmu: Pitagoras, Ksenofanes z Kolofonu, Parmenides. Empedokles z Akragas	111
Początki historiografii. Hekatajos z Miletu: próba racjonalistycznej interpretacji mitów, opis wybrzeży Morza Śródziemnego	118
Sztuka archaiczna. Budownictwo sakralne. Dwa kierunki w architekturze — dorycki i joński. Części świątyni: cella, pronaos, peristaza. Architektura kamienna. Rozwój stylu doryckiego. Świątynie jońskie. Świątynia Artemidy w Efezie, Herajon na Samos. Skarbiec Sifnijczyków w Delfach. Polichromia świątyni greckich	118
Rzeźba. Figurki z brązu, terakoty i kości słoniowej. Styl o tendencji odśrodkowej. Styl zwartej bloku. Powstanie rzeźby monumentalnej. Szkoły doryckie w Argos i Koryncie. Szkoły jońskie na Paros, Naksos, Chios, w Milecie. Nowy materiał: kamień i brąz. Posąg Kleobisa (lub Bitona), kurosy (Apollo z Tenei), Hera z Samos. Skarbiec Sifnijczyków w Delfach. Szkoła attycka. Ideał nowej klasycznej piękności — Apollo z Piombino	124

Malarstwo i ceramika. Pinakes. Ceramika: kratery, pithosy, amfory, lekythy. Styl geometryczny: naczynia protokorynckie, milezyjskie. Styl czerwonofigurowy na Chalkis i w Atenach. Styl attycki (waza François). Technika czerwonofigurowa, styl surowy: Eutymides, Eufronios, Duris, Brygos, Hieron	129
Literatura do rozdziału III	136

IV. Okres attycki -- Grecja klasyczna wieku V

Rzut oka na historię polityczną w wieku V. Powstanie potęgi morskiej Aten jako rezultat zwycięskich wojen z Persami. Związek Ateński. Przeniesienie kasy związkowej z Delos do Aten. Powstania państw związkowych przeciw Ateonom. Rywalizacja między Spartą i Atenami. Walka między stronnictwem Efiatesa i Kimona. Zwycięstwo stronnictwa radykalno-demokratycznego: ograniczenie znaczenia areopagu, wprowadzenie zapłaty za funkcje państwowe, dopuszczenie zeugitów do archontatu. Klęska Aten w walce ze Spartą. Pokój 30-letni. Ateny centrum duchowym Hellady. Wojna peloponeska	138
Prymat handlowy Aten po wojnach perskich i zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa ateńskiego. Rozbudowa Pireusu. Zasięg eksportu i importu ateńskiego. Wzrost znaczenia politycznego warstwy rzemieślniczo-kupieckiej	143
Niewolnictwo w Atenach. Wzrost niewolnictwa po wojnach perskich. Zatrudnienie niewolników w rzemiośle, kopalniach, domach zamożniejszych obywateli. Stosunek do niewolników. Niski poziom techniki produkcyjnej. Bunt niewolników	145
Poglądy na pracę. Pogarda dla pracy fizycznej i dla pracy zarobkowej	146
Demokracja ateńska. Ograniczony charakter demokracji ateńskiej. Brak praw politycznych dla niewolników, kobiet i metojków. Reformy dokonane przez stronnictwo radykalno-demokratyczne: „lud“ suwerenną władzą w Atenach. Wybór urzędników przez losowanie. Dokimazja. Ograniczenie władzy archontów. Strategowie. Zakaz powtórnego wyboru urzędnika. Kolegialność urzędów. Funkcje Rady. Prytanie. Zgromadzenie ludowe. Ostracyzm. Demagogia	146
Upowszechnianie kultury. Widowiska teatralne. <i>Theorikon</i> . Wychowawcze znaczenie teatru	149
Upowszechnianie sportu. Troska o demokratyzację sportu. Gimnazjony i palestry. Rozgraniczenie klasowe w dziedzinie sportu. Sofroniści. Wychowawcze znaczenie sportu. Rodzaje sportu	150
Życie w Atenach. Gimnazjony miejscem zebrań towarzyskich Ateńczyków. Atmosfera wielkowiejska. Skromny sposób życia Ateńczyków: ubiór, żywienie. Biesiady. Zajęcia kobiet	151
Trzy pokolenia. Aischylos, Frynichos, Kritios, Nesiotes. Tradycjonalizm myślenia, surowy klasycyzm formy. Pokolenie drugie (czasy Peryklesa): tradycjonalizm, religijna interpretacja mitologii historii (Sofokles, Herodot). Dojrzały klasycyzm w dziedzinie formy (tragedie Sofoklesa, Partenon). Trzecie pokolenie: krytycyzm w stosunku do religii (Protagoras). Sofiści. Elitarny charakter nauki. Oświecenie attyckie	156
Anaksagoras. Materializm. Spermata. <i>Nus</i>	158
Demokryt z Abdery. Pierwszy konsekwentnie zbudowany materialistyczny pogląd na świat. Niepodzielne i niezmiennie atomy. Różnice między atomami. Powstanie organizmów. Zagadnienia etyczne. Wyższość rozkoszy umysłowych od zmysłowych. Pisma Demokryta. Ograniczona postępowość jego poglądów demokratycznych	159

Sofiści. Wpływ sofistów na umysłowość ateńską. Protagoras z Abdery. Inni sofisci: Alkidamas, Likofron, Trazymach, Hippiasz z Elidy, Prodikos z Keos. Znaczenie krasomówstwa w nauce sofistów. Znaczenie pod tym względem Gorgiasza z Leontinój. Antyfont, pierwszy Ateńczyk sofista. Znaczenie sofistów dla kultury greckiej	160
Sokrates. Przeciwnik relatywizmu sofistów, przedstawiciel attyckiego oświecenia. Nauka o obiektywnym prawie moralnym. Arete najwyższym dobrem. Metoda dialektyczna. Krytyka ustroju demokracji. Sympatie oligarchiczne. Znaczenie Sokratesa dla rozwoju filozofii greckiej	163
Herodot i Tukidides. Herodot — ojciec historii: zainteresowanie przeszłością, tradycyjny sposób myślenia, wiara w ingerencję bogów w dzieje. Tukidides — zainteresowanie wydarzeniami aktualnymi. Racjonalistyczny sposób ujmowania dziejów. Odrzucenie mitologii	165
Broszury polityczne. Sprzyjające warunki rozwoju literatury politycznej. Pamflet Stesimbrotosa przeciw Temistoklesowi i Peryklesowi. <i>Epidemie</i> Iona z Chios. Broszura <i>O ustroju Aten. Konstytucja lacedemońska</i> Kritiasa	166
Medycyna i nauki ścisłe. <i>Corpus Hippocrateum</i> . Odrzucenie przez Hippokratesa przesądów religijnych w medycynie. Stosowanie doświadczenia i obserwacji. Zapobieganie chorobom. Diogenes z Apollonii, Alkmajon z Krotonu. Wzmianki o przedstawicielach innych nauk ścisłych	167
Tragedia attycka. Powstanie tragedii z dytyrambu. Tespis. Rola wychowawcza tragedii attyckiej. Teatr grecki i aktorzy. Aischylos. Sofokles. Eurypides	168
Muzyka w tragedii greckiej. Znaczenie muzyki w tragedii Aischylosa. Ograniczenie jej roli przez Sofoklesa. Wielkie arie solowe w tragedii Eurypidesa. Partie liryczno-orchestyczne i partie sceniczne tragedii greckiej. Metra w tragedii, tonacje w pieśniach chóralnych. Frynichos, Agaton	173
Komedia attycka. Realistyczna farsa megarejska. Scenki rodzajowe Epichar-ma. Czerpanie tematyki z dziedziny politycznej. Humor i liryzm komedii starogreckiej. Kratinos, Eupolis, Arystofanes. Upadek komedii po wojnach peloponeskich	175
Muzyka w komedii attyckiej. Budowa komedii, Metra. Rola muzyki w komedii	176
Architektura. Wybitne wzmoczenie twórczości w dziedzinie sztuki plastycznych po wojnach perskich. Świątynia Zeusa w Olimpii jako przykład stylu surowego. Synteza elementów jońskich i doryckich: Partenon, Propyleje, świątynia Ateny Nike. Styl joński — Erechtejon. Wygląd Aten	180
Rzeźba. Styl surowy: posągi Harmodiosa i Arystogejtona, przyczółki świątyni Zeusa Olimpijskiego w Olimpii. Klasycyzm rzeźby greckiej w twórczości Fidiasza i jego uczniów. Fryz partenoński, posągi Ateny Partenos i Zeusa Olimpijskiego. Dyskopol Myrona. Poliklet — twórca kanonu proporcji ciała ludzkiego (Doryforos). Balustrada Nik. Tendencja do świadomego archaizowania: Alkamenes	185
Malarstwo. Polignot z Tazos, Mikon i Panajnos. Apollodor. Nowa technika malarska. Zeuksis i inni malarze. Tematyka	199
Ceramika. Rozkwit malarstwa wazowego. Technika czerwonofigurowa. Styl surowy. Styl swobodny. Związek malarstwa wazowego z wielkim malarstwem. Tematyka malarstwa wazowego	201
Literatura do rozdziału IV	202

V. Grecja klasyczna wieku IV

Od zdobycia Aten przez Lysandra do bitwy pod Cheroneją. Klęska Aten w wojnie ze Spartą — klęską całego świata greckiego. Pokój Antalkidas.

Zrzućenie w Atenach tyranów ustanowionych przez Spartę. Odnowienie przez Ateny Związku Morskiego. Krótkotrwała hegemonia Teb. Epaminondas, klęska Sparty pod Leuktrami. Upadek drugiego Związku Ateńskiego. Rozdrobienie polityczne Grecji. Filip Macedoński w Radzie Amfiktionii Delfickiej. Pokój Filokratesa. Obsadzenie Elatei przez Filipa. Demostenes. Sojusz między Ate- nami i Tebami. Klęska pod Cheroneją. Koniec niepodległości greckiej. Powstanie Związku Korynckiego. Poparcie Filipa przez warstwy posiadające	204
Stosunki gospodarcze i społeczne. Zaostrzenie się walki klasowej. zmniej- szenie się warstwy średnio zamożnego włościanstwa na skutek wojen pelopone- skich. Zniszczenie rolnictwa. Zubożenie chłopstwa. <i>Ochlos</i> . Koncentracja włas- ności ziemskiej w rękach bogaczy. Kryzys drobnych rzemieślników. Praca nie- wolników w rzemiośle. Specjalizacja w rzemiośle. Walka bogaczy z biednymi. Obawa przed przewrotem społecznym	205
Ogólny obraz kultury wieku IV. Różnice w wykształceniu bogatych i bied- nych. Koniec wychowawczo-społecznej roli teatru. Mitologiczna tragedia grecka bez łączności z życiem. Próby stworzenia tragedii historycznej. Brak aktualnej problematyki. Komedja „średnia“. Trawestacja mitów i obraz życia warstw za- możnych. Komedja „nowa“. Rozkwit prozy, retoryki, filozofii, i historii. Wy- soki poziom rzeźby	207
Wymowa. Wpływ sofistów na wymowę. Przemówienia popisowe, „pochwały“. Pier- wsi wybitni adwokaci ateńscy — Lizjasz. Isokrates — twórca klasycznej prozy attyckiej, założyciel pierwszej szkoły retorycznej. Poglądy polityczne Isokratesa. Obóz antymacedoński. Demostenes, Hyperejdes, Likurg. Filmace- dończyk Aischines. Ostatni polityczni mówcy ateńscy. Deinarchos i Demochares Zretoryzowanie historiografii. Przeciążenie historiografii retoryką — Efo- ros, Teopomp, Anaksimenes. <i>Historia Sycylii</i> Filistosa, historia państwa perskiego— Ktesjasz	208 210
Cynicy i hedonicy. Uciezka od rzeczywistości. Szukanie szczęścia osobistego w doskonaleniu samego siebie. Szkoła cyników: Antystenes, Diogenes z Sinope. Szkoła hedoników: Arystyp, Hegezjasz — propagator samobójstwa	213
Platon. Idealistyczny pogląd na świat: jedynie prawdziwy byt idei, uczestnic- two idei w rzeczach. Poznanie umysłowe. Najwyższa idea — dobra. Koncepcja uduchowionego i rozumnego świata. Idealne państwo Platona. Założenie Aka- demii	215
Arystoteles. Liceum (Perypat). Dialektyka i metoda historyczna w badaniach. Przyznawanie bytu samoistnego jedynie rzeczom. Poznanie empiryczne. Poglądy etyczne Arystotelesa. Znaczenie Arystotelesa jako organizatora i systematyzatora nauki. Poetyka i logika	217
Matematyka, astronomia, medycyna. Rola Akademii Platońskiej w roz- woju matematyki: Eudoksos z Knidos, Leodamas. Menajchmes, Archytas. Rozwój medycyny: Diokles z Karystos	219
Poezja. Obniżenie się poziomu poezji w wieku IV. Choirilos i Antimach. Ren- esans liryki chóralnej. Melanippides, Kinezjasz, Frynis, Filoksenos z Kytery. W teatrze komedia średnia: Antifanes, Anaksandrides, Aleksis. Trawestacja mi- tów. Komedja nowa: Menander, Difilos, Filemon	220
Architektura. Styl dorycki w Grecji właściwej. Kolumny z głowicą koryncką. Świątynia Ateny Alea w Tegei. Pomnik wotywny. Lysikratesa. Odrodzenie stylu jońskiego w Małej Azji. Świątynia Artemidy w Efezie. Pierwsze kamienne te- atry greckie. „Sala dziesięciu tysięcy“, skeuoteka w Pirusie	223
Rzeźba. Kefisodot — reprezentant stylu przejściowego. Praksyteles — twórca	

nowego ideału piękna w rzeźbie. Skopas — styl patetyczny. Nowy kanon rzeźbiarski Lyzypa. Początek epoki hellenistycznej	228
Malarstwo. Dążenie do efektu patetycznego w malarstwie Arystydesa z Teb. Poprzednik Arystydesa — Parrasjos. Szkoła sikiońska, Pausias. Wprowadzenie enkaustyki. Apelles. Szkoła attycka. Nikias, Atenion z Maronei. Tematyka w malarstwie	237
Literatura do rozdziału V	238

VI. Epoka hellenistyczna

Rzut oka na historię hellenizmu. Wojna Aleksandra Wielkiego z Persami. Dalsze plany polityczne króla. Podział monarchii Aleksandra po jego śmierci. Upadek polityczny i gospodarczy Grecji właściwej po wojnie peloponeskiej. Wyludnianie się Grecji. Związek Etołski i Związek Achajski. Reformy Agisa, Kleomenesa III. Wraz z upadkiem niepodległości Grecji koniec miasta-państwa jako ośrodka życia politycznego. Kosmopolityzm kultury. Ośrodki działalności kulturalnej — Aleksandria, Pergamon, Ateny. Zetknięcie się po raz pierwszy ze światem rzymskim. Przejście Syrakuz i Macedonii pod panowanie Rzymu. Prowincja Achaja. Prowincja Azja, Syria i Pont. Opanowanie przez Rzym Egiptu	239
Egipt hellenistyczny. Podstawy ekonomiczne państwa. System podatkowy. Etatystyczny charakter polityki gospodarczej Ptolemeuszów. Warstwy społeczne. Wspaniałość Aleksandrii. Przenikanie wzajemne kultury helleńskiej i kultur orientalnych	242
Państwo Seleukidów. Religia sankcja władzy monarszej. Rozwój miast. Świadoma polityka kolonizacyjna. Szerzenie się kultów wschodnich. Słabość państwa	245
Grecja macierzysta i wyspy. Zaostrzenie się sprzeczności klasowych. Ruchy społeczne w Sparcie i na wyspach. Upadek ekonomiczny Grecji. Rodos ośrodkiem handlowym na Morzu Egejskim. Szkoła rzeźbiarska na Rodos. Rozkwit wysp Kos i Delos	247
Synkretyzm religijny. Utożsamianie nowo poznanych bóstw orientalnych z greckimi: kult Sarapisa, Izidy, Atargatis, Kybeli. Szerzenie się judaizmu. Budowanie panteonów. Kult przypadku — Tyche. Szerzenie się astrologii babilońskiej i magii. Euhemeros — przedstawiciel myśli postępowej	248
Stoa i Ogród Epikura. Zenon z Kitionu, założyciel szkoły stoików. Związek stoicyzmu z nauką cyników. Ideał państwa ogarniającego całą ludzkość. Równość wszystkich ludzi. Poglądy etyczne. Ogród Epikura: negatywny stosunek do życia publicznego. Poglądy filozoficzne Epikura	249
Sceptycyzm i Akademia Platońska. Szkoła sceptyczna Pyrrona. <i>Afasia</i> . Przyjęcie się kierunku sceptycznego w medycynie. Sceptycyzm w Akademii — Arkesilaos, Karneades, Kleitomach. Tendencja do eklektyzmu w w. I: Filon z Larissy i Antioch z Askalonu. Reprezentanci eklektyzmu w średniej Stoi: Panajtios i Pesejdonios	252
Nauki ścisłe i humanistyczne w szkole perypatetyków. Uprawianie nauk przyrodniczych. Metoda empiryczna. Praca zespołowa. Teofrast, Menon, Eudemos. Dikajarch. Heraklejdes z Pontu. Straton. Przedstawiciele nauk humanistycznych: Chamajleon, Heraklejdes z Pontu, Fainias z Eresos, Praksifanes, Idomeneus	252

Nauka w Aleksandrii. Założenie Muzeum przez Ptolemeusza Sotera. Aleksandria ośrodkiem nauk ścisłych i humanistycznych	254
Matematyka. Euklides (Aleksandria). Archimedes (Syrakuzy). Apollonios z Perge	254
Geografia. Rozszerzenie wiadomości geograficznych Greków w rezultacie wypraw Aleksandra Wielkiego. Geografia opisowa. Aristobulos, Nearchos, Androstenes, Pyteas z Massalii. Twórca geografii fizycznej i matematycznej, Eratostenes z Kyreny. Popularyzator wiedzy geograficznej — Strabon	256
Astronomia. Obserwatorium astronomiczne w Aleksandrii. Arystarch z Samos. Konon i Dositeos. Seleukos. Hipparch z Nicei	258
Technika. Ustrój oparty na niewolnictwie przeskodą w pełnym wykorzystaniu zdobyczy technicznych. Młyny wodne. Niedocenianie twórców w zakresie techniki. Udoskonalenia techniczne w dziedzinie broni: maszyny oblężnicze, kaptuły. „Telegraf“ wodny, „telegraf“ Kleoksenosa i Demoklejosa. Ktesibios — najgenialniejszy konstruktor wieku III. Inni konstruktorzy: Filon, Heron	259
Medycyna. Sekcja zwłok. Lekarze: Herofilos z Chalkedonu, Erasistratos z Kos. Szkoła empiryczna Filinosa z Kos. Szkoła metodyczna Asklepiadesa	260
Powstanie filologii. Biblioteka aleksandryjska Ptolemeusza Sotera. Badanie rękopisów. Zenodot, Eratostenes, Arystofanes z Bizancjum: Arystarch z Samotraki, zwolennik teorii analogii w języku; Kallimach z Kyreny, Likofron. Dionizjusz Trak, autor pierwszej gramatyki greckiej. Biblioteka w Pergamon i szkoła filologiczna. Krates z Mallos, reprezentant teorii anomalii w języku	261
Wymowa hellenistyczna. Tematy fikcyjne, mowy popisowe. Hegezjasz z Magnezji. Styl azjański. Reakcja przeciw patetyczności (attycyzm)	263
Historiografia. Beletrystyczny charakter dzieł historiograficznych, zamilowanie do niezwykłości: Aristobul, Kallistenes, Hekatajos z Abdery, Euhemeros z Messany. Ujęcie rzeczowe: Ptolemeusz Soter, Hieronim z Kardii, Apollodor, Arat z Sikionu. Najwybitniejszy historyk okresu hellenistycznego — Polibiusz. Historie innych narodów pisane po grecku. <i>Septuaginta</i> . Maneton i Berossos. Fabius Pictor — historia rzymska po grecku	265
Poezja. Elitarny charakter poezji. Filologowie aleksandryjscy poetami (Kallimach). Penegiryczny epos historyczny. Zamilowanie do epyllionu i uczonej elegii miłosnej (Antimach i in.). Poematy aitiologiczne. Renesans eposu dydaktycznego. Epigram — Asklepiades, Leonidas z Tarentu. Utwory figuralne — Teokryt, Dosiadas. Sielanki. Mimy Herondasa. Twórczość cyników. Teatr w okresie hellenistycznym. Mimy	267
Architektura i urbanistyka hellenistyczna. Zakładanie miast greckich na terytorium państwa perskiego. Pergamon. Urządzenia sanitarne w miastach. Portyki. Gmachy publiczne. Domy prywatne. Porządek joński w budownictwie sakralnym. Świątynia Didymajon w Milecie, Zeusa Sosipolis w Magnezji, Asklepiadesa w Priene. Pseudodipteros. Budowle okrągłe. Latarnia morska na wyspie Faros	270
Rzeźba. Kierunek lizypowski. Styl patetyczny — rzeźby na Akropolu ateńskim i w Pergamon: umierający Gall, Grupa Laokoona, Wenus miłońska. Kierunek rodzajowy: „Stara pijaczka“ Myrona, Boethos. Zamilowanie do erotyki. Elementy krajobrazowe w rzeźbie. Popisywanie się erudycją. Skłonność do gigantyczności. Nurt klasycystyczny: posągi tzw. Kleopatry	275
Malarstwo. Zamilowanie do patosu, tematyki erotycznej, malarstwa rodzajowego i krajobrazowego. Karykatury. Antifilos. Malowidła eskwilińskie	289
Literatura do rozdziału VI	290

RZYM

I. Italia i jej najdawniejsza ludność	
Półwysep Apeniński. Położenie geograficzne, podział Italii na krainy geograficzne, klimat, gleba	297
Najdawniejsza ludność Italii. Italicowie, kultura terramare, kultura Villanowa	298
Późniejsza ludność Italii. Plemiona Italiców. Plemiona nieitalskie	299
Etruskowie: osiedla, organizacja polityczna, rzemiosło i handel, rolnictwo, sztuka i religia	300
Fenicjanie i Grecy: kolonie fenickie, rola miast greckich	313
Podboje etruskie i rywalizacja grecko-etruska	314
Literatura do rozdziału I	316
II. Rzym w epoce królewskiej (753? - 509)	
Początki Rzymu: Federacja 30 osiedli. Roma quadrata. <i>Septimontium</i> . Miasto czterech dzielnic	317
Spółczesność rzymskie. Pierwotny ustrój rodowy. Familia. <i>Comitia curiata</i> . Król i senat. <i>Populus Romanus Quiritium</i> , klienci i plebejusze. Reforma Serwiusza Tuliusza	318
Stosunki gospodarcze. Rolnictwo i pasterstwo. Początki rzemiosła rodzimego. Handel	320
Pierwotna religia rzymska. Animizm. Wielobóstwo. Przejście do antropomorfizmu. Kapłani	321
Literatura do rozdziału II	323
III. Okres wczesnej republiki (509 - 275)	
A. Od wypędzenia królów do zjednoczenia Italii pod panowaniem rzymskim	
Sytuacja polityczna. Ustalenie się ustroju republikańskiego gminy. Konsulowie, kwestorzy, dyktatorzy. Walki z Porsenną, Związek Latyński, Związek Rzymsko-latyński. Zajęcie Rzymu przez Gallów. Wojny samnickie. Wojna z Pyrrusem	324
Walka plebejusów z patrycjuszami. <i>Lex Valeria de provocazione</i> . <i>Comitia tributa</i> . Prawo XII tablic	327
Dwa nowe urzędy: <i>tribuni militum consulari potestate</i> , cenzorowie	329
Zakończenie walki plebejusów z patrycjuszami i utworzenie nowych urzędów. Zaostrzenie się walki klasowej. <i>Leges Liciniae Sextiae</i> . Pretorowie, edytlowie kurulni. <i>Lex Ogulnia</i> , <i>Lex Hortensia</i>	330
Utworzenie się <i>nobilitas</i>	332
Stosunki gospodarcze. Ustalenie się systemu produkcji opartego na niewolnictwie. Koncentracja własności prywatnej w rękach patrycjuszów. Przejście od gospodarki naturalnej do pieniężnej	332
B. Związek Italski i organizacja jego siły zbrojnej	
Podział ludności ze względu na przysługujące uprawnienia: <i>Cives optimo iure</i> , <i>cives sine suffragio</i> , wyzwolenci. Obywatele na prawie latyńskim. <i>Socii</i>	333

Wojsko rzymskie na początku wieku III. Legion rzymski, uzbrojenie, system walki. Obóz rzymski. Nagrody	334
Rzemiosło artystyczne i architektura. Podniesienie się poziomu rzemiosła. Pierwsze przejawy oryginalności artystycznej w rzemiośle, ceramice i architekturze. Świątynia Saturna, świątynia Zgody. Domy prywatne	336
Zaczątki rodzimej twórczości. Pieśni ludowe, początki prozy	338
Literatura do rozdziału III	340

IV. Rzym pierwszym mocarstwem w basenie Morza Śródziemnego (275 - 146)

A. Podbój świata śródziemnomorskiego przez Rzym

Sytuacja polityczna. Pierwsza wojna punicka. Pierwsza wojna macedońska. Druga wojna punicka	341
Rzymska poezja i teatr w okresie 1 i 2 wojny punickiej: Andronikus, Newiusz, Plautus	343
Dwaj nobilowie piszący po grecku. Fabiusz Pictor, Alimentus	346
Hellenizacja religii rzymskiej i wprowadzenie kultu orientального. Wprowadzenie kultu Cerery, Libera i Libery, kultu Merkurego, Eskulapa. <i>Ludi Tarentini</i> . Odnowienie uroczystości <i>ver sacrum</i> . <i>Lectisternia</i> . Wprowadzenie kultu Kybeli, <i>Ludi Megalenses</i>	347

B. Rzym najpotężniejszym mocarstwem w basenie Morza Śródziemnego.

Stosunki polityczne. Druga wojna macedońska. Wojna z Gallami i Ligurami. Trzecia wojna macedońska. Przyłączenie Macedonii. Utworzenie prowincji Achai. Trzecia wojna punicka i zburzenie Kartaginy. Utworzenie prowincji Azji	349
Zarząd prowincyj	350
Ogólny wzrost bogactwa w Rzymie	352
<i>Nobilitas</i> i ekwici.	353
Ustalenie się w Rzymie produkcji opartej na niewolnictwie	354
Dalszy zanik drobnej własności i tworzenie się proletariatu. Rozdawnictwo zboża, widowiska urządzone dla ludu	356
Miasto Rzym. Nowe gmachy publiczne: <i>Insulae</i> . Wzrost wymagań estetycznych obywateli. Przepych. Rozluźnienie obyczajów	358
Wpływy greckie i orientalne oraz reakcja rzymska. Scypion Starszy i inni Rzymianie piszący po grecku. Filhellenowie: Emiliusz Paulus. Napływ Greków do Rzymu po bitwie pod Pydną: Polibiusz. Uchwały senatu ograniczające wpływy greckie	360
Marek Porcjusz Katon	362
Eniusz. Wprowadzenie do Rzymu literatury hellenistycznej	364
Teatr rzymski. Cecyliusz Stacjusz, Publiusz Terencjusz Afer. Zastąpienie palliady przez togatę: Titinius, Afraniusz, Atta. Tragedia: Eniusz, Pakuwiusz, Akcjusz. Atellana. Mimy	365
Literatura do rozdziału IV	368

V. Rzym w epoce wojen domowych (146 - 31)

A. Od powstania niewolników na Sycylii do dyktatury Sulli

Państwo i społeczeństwo. Powstania niewolników na Sycylii. Grakhowie. Reforma wojskowa Mariusza. <i>Lex Plautia Papiria</i> . Wojna z Mitrydatesem. Dyktatura Sulli. Wzrost kryzysu socjalnego. Wyludnienie się wsi italskiej. Walka między ekwitami a senatorami o opanowanie sądownictwa. Wyżysk prowincji. Szybkie bogacenie się sfery senatorskiej i arystokracji finansowej	369
Wzrost wpływów helleńskich i kultów wschodnich. Wpływ Stoi na wierzenia religijne i poglądy filozoficzne	374
Broszury polityczne i autobiografie. Gajus Grakchus, Kwintus Lutacjusz Katulus i in.	375
Wymowa i teoria wymowy. Serwiusz Sulpicjusz Galba, Marek Emiliusz Lepidus, Mummiusz i in. Lucjusz Eliusz Sitlo Prekoninus, Lucjusz Celiusz Antipater. Reakcja rzymska przeciw wpływom greckim w wymowie. <i>Rhetorica od Herennium</i>	376
Dwa pokolenia annalistów i historyków. Annaliści: Kasjusz Hemina, Pizon i in. Historycy: Publiusz Semproniusz Asellio, Lucjusz Celiusz Antipater. Młodszy annaliści: Gajus Klaudiusz Kwadrigrarius, Waleriusz Antias, Licyniusz Macer, Lucjusz Sizenna, wprowadzenie do historiografii elementu powieściowego	377
Narodziny filologii i krytyki literackiej. Działalność Kratesa. Pierwszy rzymski filolog Lucjusz Eliusz Stilo Prekoninus. Próby reformy ortografii. Spór o pochodzenie języka; szkoła analogistów i anomalistów	379
Rozwój nauki prawa pod wpływem Stoi. Wpływ dialektyki stoickiej na rozwój nauki prawa. Zainteresowanie dla „starożytności“ i prawa publicznego Poezja i dramaty w drugiej połowie wieku II i na początku wieku I. Twórca satyry Lucyliusz. Hostius i Furius z Ancjum. Epigramy erotyczne K. Katulusa jako pierwsze oznaki Aleksandryzmu w literaturze rzymskiej. Zanik palliaty i togaty. Przejście atellany do literatury: Novius i L. Pomponius	382

B. Od dyktatury Sulli do bitwy pod Akcjum

Ogólna charakterystyka okresu	384
Sytuacja polityczna. Powstanie ludności wiejskiej w Etrurii (Lepidus). Sertorius w Hiszpanii. Powstanie Spartakusa. Konsulat Pompejusza i Krassusa, Wzmocnienie władzy Pompejusza. Utworzenie prowincji Bitynii, Pontu, Syrii. Cezar na czele stronnictwa popularów. Spisek Katyliny. Pierwszy triumwirat (Pompejusz, Cezar, Krassus). Podbój Gallii przez Cezara. Jedynowładztwo Cezara. Drugi triumwirat (Oktawian, Antoniusz i Lepidus). Bitwa pod Akcjum. Koniec republiki nobilów	385
Zwyrodnienie życia politycznego w Rzymie w ostatnim pięćdziesięcioleciu republiki. Przekupstwo. Kwintusa Cyserona pismo <i>De petitione consulatus</i> . Nadużycia w sądownictwie	389
Lichwa i wyżysk prowincyj. Wielka ilość bankierów i finansistów. Zdzierstwa namiestników prowincji (Werres i in.)	393
Życie ponad stan i zadłużenie powszechne. Wzrost majątków nobilów i ekwitów. Ustawy Cezara ograniczające lichwę i gromadzenie pieniędzy. Powstanie Celiusza pod hasłem oddłużenia	395
Rozkład życia rodzinnego w sferze senatorskiej. Wpływ kobiet na życie	

polityczne. Wielka ilość rozwodów. Upadek moralności życia rodzinnego (Proces Kluencjusza Habitususa). Wzrost prostytucji	396
Niewolnicy i wyzwolenicy. Wzrost liczby i znaczenia niewolników. Upowszechnienie <i>peculium</i> . Coraz częstsze zjawisko wyzwalania niewolników	398
Kulty orientalne, astrologia i okultyzm. Wzrost kultów orientalnych i praktyk magicznych także i w sferze nobiliów. Publiusz Nigidius Figulus	400
Epikureizm w Rzymie i poemat Lukrecjusza. Filodemos z Gadary. Siron. Tytus Lukrecjusz Carus	401
Działalność filozoficzna Cyncerona. Eklektyzm, uprzystępnienie Rzymianom dorobku filozofii greckiej	403
Wymowa. Rozwój wymowy pod wpływem sprzyjających warunków politycznych. Kw. Hortensjusz przedstawiciel stylu azjańskiego. Cynceron jako mówca. Attycyzm: Kalwus, Brutus i in.	405
Brozury polityczne i pamflety. Pamflet bronią polityczną. Pitolaus, Teofanes z Mityleny. Warron	408
Cezar i Salustiusz. <i>Commentarii de bello Gallico</i> . Salustiusz — monografia o spisku Katyliny i wojnie jugurtyńskiej	409
Inni historycy tego okresu. Korneliusz Nepos — przedstawienie po raz pierwszy w piśmiennictwie rzymskim życiorysów sławnych Greków i historii greckiej. <i>Liber annalis</i> Attykusa	411
Marek Terencjusz Warron. Działalność naukowa Warrona. Jej znaczenie. Inni badacze różnych dziedzin nauki. Santra, Bassus, Tarpa i in.	412
Grupa poetów młodego Rzymu. Katullus, Cynna, Bibaculus, Waleriusz Katon, Kalwus. Mistrzostwo formy w epyllionie	414
Epody Horacego i bukoliki Wergilego	416
Mim literacki. Decimus Laberiusz, Publiusz Syrus. Popularność mimów	417
Architektura w wieku II i I. Pojawienie się budowli z kamienia. Swoiste cechy budownictwa w tufie: łuki, sklepienia, dekoracje stiukowe. Tabularium Lutacjusza Katulusa, świątynie w Praeneste i Tibur. Różnice między architekturą italską a hellenistyczną. Wielkie budownictwo u schyłku Rzeczypospolitej: teatr Pompejusza, pierwsze forum (Juliusza). Pierwsze budowle z marmuru. Ogrody Lukullusa	418
Malarstwo ścienne	423
Plastyka. Zwycięstwo realizmu w malarstwie portretowym. Styl sztywny. Oznaki zbliżającego się klasycyzmu epoki Augusta. Tendencje do naśladownictwa wczesno-klasycznego stylu sztuki greckiej (Grek Stephanos)	423
Literatura do rozdziału V	425

VI. Wczesne cesarstwo. Pryncypat Augusta (31 p.n.e. - 14 n.e.)

Stanowisko princepsa. Naczelne zwierzchnictwo Augusta nad armią, <i>potestas tribunicia</i> , tytuł najwyższego kapłana. Ustanowienie prowincji cesarskich, <i>fiscus</i>	427
Senat, ekwicy, plebs. Usunięcie wyzwolenców z senatu. Obsadzanie urzędów ekwitami. <i>Fiscus frumentarius</i> . <i>Circenses</i>	428
Armia. Zawodowy charakter armii.	429
Pax Augusta. Zakończenie wojen trwających od stu lat, konsolidacja stonsunków w państwie, zabezpieczenie warstw posiadających. Utworzenie prowincji Pannonii, Mezji i Germanii. Klęska w Lesie Teutoburskim	429
Ustawodawstwo Augusta. Przeciwdziałanie rozkładowi życia rodzinnego. Umocnienie podstaw ustroju niewolniczego	431
Polityka religijna Augusta. Odnowienie i budowanie świątyń. Przywra-	

canie dawnych rytuałów religijnych i uroczystości. Zwalczanie kultów egipskich	432
Filozofia. Szerzenie się filozofii cyników wśród mas proletariatu. Elita umysłowa Rzymu pod wpływem stoicyzmu	434
Wergiliusz i Horacy. Klasycyzm poezji rzymskiej	435
Elegicy rzymscy. Gallus, Tibullus, Propercjusz, Owidiusz	437
Tytus Liwiusz. Tendencje prooptymackie. Dzieło Liwiusza wyrazem ideologii warstw posiadających	438
Historycy greccy. Dionizjos z Halikarnasu. Diodor Sycylijszyk	439
Nauka w Rzymie za Augusta. Teoretycy prawa: Kapiton, Marek Antystiusz Labeo. Encyklopedia Flakkusa. Agryppa, Witruwiusz	439
„Deklamacje“. Upadek wymowy. Popisy retoryczne	440
Architektura, rzeźba, malarstwo. Wznoszenie wielkich budowli. Forum Augusta, Panteon, teatr Marcellusa i in. Nowe osiągnięcia architektury. „Trzeci styl“ w malarstwie	441
Literatura do rozdziału VI	450

VII. Cesarstwo rzymskie w wieku I i II (od Tyberiusza do Kommodusa)

Sytuacja w państwie. Zmniejszenie się władzy senatu. Popieranie przez cesarzy arystokracji italskiej i prowincjonalnej (Tyberiusz, Kaligula, Klaudiusz, Neron). Obwoływanie cesarzy przez legiony i pretorianów (Galba, Witeliusz, Wespazjan). Wojna domowa. Odprężenie za rządów Wespazjana i Tytusa. Nowa fala terroru za Domicjana. Sto lat rządów cesarzy „dobrych“ (Nerwa, Trajan, Hadrian, Antoninus Pius, Marek Aureliusz). Powrót do tendencji absolutystycznych za Kommodusa	452
Polityka zagraniczna cesarzy. Kontynuowanie polityki defensywnej Augusta. Podbicie pd. Brytanii, zakończenie podboju Mauretanii, utworzenie prowincji Dacji. Polityka defensywna jako następstwo buntu w prowincjach. Rozbudowa systemu obronnego wzdłuż granic państwa	455
Administracja cesarska. Przewaga władzy cesarskiej nad senatem i utworzenie się administracji cesarskiej. Wzrost dochodów <i>fiscus</i> . Ustanowienie trzech nowych urzędów cesarskich przez Klaudiusza. Legaci i prefekci	457
Dwór cesarski. Dalsze koncentrowanie się władzy w rękach cesarza. Luksus w sferach senatorskich i rycerskich. Rola wyzwolenców i niewolników na dworze cesarzy	458
Stan senatorski i rycerski. Przdające stanowisko stanu rycerskiego w okresie cesarstwa. Zmiana składu stanu senatorskiego w okresie cesarstwa. Dopuszczenie do senatu zromanizowanej arystokracji prowincjonalnej. Nowi ekwici	459
Panem et circenses	461
Życie rodzinne wyższych sfer. Dalszy upadek moralności. Wpływ kobiet na życie polityczne	464
Kupcy, rzemieślnicy i pracownicy fizyczni. <i>Collegia</i> zawodowe. Stowarzyszenia o charakterze religijnym	466
Niewolnictwo i kolonat. Kryzys gospodarki opartej na pracy niewolniczej. <i>Coloni</i> . Wyzysk kolonów przez <i>conductores</i> i prokuratorów. <i>Servi casati</i> . Nowe poglądy na niewolnictwo	469
Miasto Rzym. Budownictwo monumentalne. Ożywiona działalność na polu budownictwa. Pałac na Palatynie, portyki, akwedukty, „dom złoty“ Nerona. Amfiteatr flawijski. Forum Wespazjana, świątynie, kolumny i łuki triumfalne. Forum Trajana. Działalność Hadriana w zakresie architektury. Rzeźba. Styl flawijski	

w ornamentyce architektonicznej. Nowe kierunki w rzeźbie za Hadriana i Antoninów	470
Portyki i termy. Portyki muzeami publicznymi. Urządzenie term. Termy jako ośrodek życia towarzyskiego	477
Domy czynszowe, tzw. <i>insulae</i> . Ciasnota i złe warunki mieszkaniowe w domach czynszowych. Nietrwałość budownictwa tego rodzaju. Pożary	481
Braki urbanizmu rzymskiego. Ciasnota i hałaśliwość ulic. Brak przedmieść. Brak publicznych środków lokomocji. Wyrazny podział na dzielnice ludzi zamożnych i plebsu. Brak oświetlenia miasta. Złe warunki sanitarne. Pierwsze szpitale i przytulki	483
Życie prowincyj. Zmiana stosunku do prowincji. Zerwanie z zasadą bezpłatnych urzędów w prowincjach. Zwiększenie się uprawnień warstw posiadających ludność prowincjonalnej. <i>Constitutio Antoniniana</i> . Układ stosunków społecznych w prowincjach. Rozwój miast prowincjonalnych. Ustrój miast w prowincjach wschodnich i zachodnich. Życie miast prowincjonalnych odbiciem życia stolicy. Rozwój stosunków między prowincjami a Rzymem oraz między poszczególnymi prowincjami	485
Sztuka w prowincjach. Ożywiona działalność budowlana i artystyczna w I-II w. cesarstwa. Zasługi Hadriana. Synteza form architektury rzymskiej i greckiej w Grecji i na Wschodzie. Rozwój Aten. Zabytki architektoniczne na terenie dawnej Galii, Germanii, Hiszpanii i w innych prowincjach	496
Handel imperium z „barbarzyńcami“. Szlaki handlowe za cesarstwa rzymskiego. Znaleźiska przedmiotów pochodzenia rzymskiego na terenie Niemiec, Skandynawii, Polski i in. krajów. Kupcy rzymscy na wybrzeżach Afryki Wschodniej. Handel z Indiami. Przywileje kupców	498
Szkolnictwo. Wzrost liczby szkół prywatnych w okresie wczesnego cesarstwa. Warunki i metody nauczania. Pochodzenie społeczne nauczycieli. Nauka u „gramatyka“. Wybitnie humanistyczny charakter nauki	502
Retoryka i tzw. druga sofistyka. Retoryka głównym przedmiotem nauczania. Wyróżnienie mówców zaszczytami. Tematyka nie związana z życiem. Lukian z Samosaty, Kwintylijan. Nawiązywanie do klasycznych wzorów literatury attyckiej. Fronton	503
Romans grecki. Romans o Ninosie i Semiramidzie, utwory Charitona, Ksenofonta z Efezu, Longosa i Heliodora. Petroniusza <i>Satiricon libri</i> . Lucjusz Apulejusz. Historiografia rzymska i grecka. Prześladowanie historyków „niezależnych“. Kremucjusz Cordus, Wellejus Paterculus, Kurcjusz Rufus, Waleriusz Maksymus. Zmiana stosunków za Nerwy. Tacyt. Swetoniusz, Lucjusz Anneus Florus, Plutarch z Cheronei. Appian z Aleksandrii. Arrianos	506
Filozofia rzymska i grecka w wieku I i II. Seneka, Epiktet, Plutarch. Prześladowanie stoików przez cesarzy. Zmiana stosunku do filozofów stoickich za Trajana. Inni filozofowie: Diogenes z Oinoandy, Aleksander z Afrodizias, Sektus Empiryk	508
Nauka grecka i rzymska. Tendencja do encyklopedyczności. Galenos, Ptolemeusz, Salwiusz Julianus. Filologia i gramatyka: Komentarze do Homera, Hezjoda, autorów hellenistycznych. Askoniusz Pedianus, Waleriusz Probus. Leksykony. Aulus Geliusz. Atenajos. Traktakt pseudo-Longinusa. Autor pierwszej składni greckiej — Apollonios Dyskolos, Herodian — twórca nauki o iloczasiu i akcencie. Prawo: Masurius Sabinus. Salwiusz Julianus. Nauki przyrodnicze: Dzieło geograficzne Klaudjusza Ptolemeusza. Aleksander z Myndos. Pedanius Dioskurides. Encyklopedysta Korneliusz Celsus. <i>Historia Naturalis</i> Pliniusza.	

Pomponiusz Mela. Dzieło Kolumelli	511
Poezja rzymska i grecka w wieku I i II. Lukan, A. Persjusz, Waleriusz Flakus, Marcjalis. Siliusz Italikus. Problematyka aktualna w bajkach Fedrusa, utworach Marcjalisa i Juwenala. Inni reprezentanci twórczości literackiej	513
Tragedia. Mała popularność przedstawień teatralnych w Rzymie cesarskim. Pomponiusz, Kurcjusz Maternus. Tragedie Seneki. Występy tragedów	516
Komedia, farsa, mim. Togata (<i>Pożar</i> Afraniasza), palliata. Atellana	517
Pantomima. Popularność pantomimy. Gatunek tragiczny (Pylades), burleska (Batyllus)	518
Rozpowszechnienie się kultów wschodnich. Przyczyny gwałtownego rozpowszechniania się kultów wschodnich. Kult Izdy, Wielkiej Macierzy. Kult irańskiego boga Mitry, kapadockiej bogini Maa, bogini syryjskiej Atargatis. Szerzenie się Chaldejskiej astrologii	518
Wczesne chrześcijaństwo. Ideologia nowej religii. Zakładanie gmin chrześcijańskich. Prześladowanie chrześcijan. Dwaj pierwsi wielcy apologety chrześcijańscy, Arystydes i Justynus. Walka przeciw gnozie, przeciw sektom i herezjom (donatyści). Biskup Ireneusz, Klemens Aleksandryjski	521
Literatura do rozdziału VII	522

VIII. Kryzys wieku III. Od Septimiusza Sewera do Dioklecjana (193 - 284)

Sytuacja polityczna. Naruszenie równowagi imperium. Walki o tron. Septimiusz Sewer. Karakalla. Heliogabal. Aleksander Sewer. Maksymin Trak. Decjusz, Walerian, Gallienus. Walki z Trakami, Alemanami, Gotami, walki z Persami. Oderwanie się Galii, Hiszpanii i Brytanii od Rzymu. Oderwanie Egiptu i części posiadłości na Wschodzie. Zjednoczenie imperium przez Aureliana	525
Kryzys wieku III. Upadek wymiany handlowej między poszczególnymi prowincjami imperium. Ograniczenie produkcji tylko do potrzeb prowincji. Nieregularne wpływy dochodów z prowincyj. Zwiększenie podatków, dewaluacja pieniądza. Lokowanie kapitałów w ziemi. Opór niewolników i kolonów. Powstania w Afryce, Gallii	526
Kultura wieku III. Filozofia Plotyna. Rozwój chrześcijaństwa i pisarze chrześcijańscy: Orygenes, Tertulian, Minucjusz Feliks, Cyprian, biskup Kartaginy. Szkoły katechetyczne w Aleksandrii, Cezarei i Antiochii. Pisarze pogańscy: Kasjusz Dion, Herodian, sofist Filostrat II i in. Upadek twórczości i nauki pogańskiej. Obniżenie się poziomu w dziedzinie sztuk plastycznych. Sarkafagi i urny grobowe. Krótkotrwały okres odrodzenia sztuki w portrecie. Dążenie do monumentalności w architekturze: Septizonium, termy Karakalli. Monumentalna architektura i plastyka Palmiry. Tendencja do wprowadzenia jednolitej religii w państwie	527

IX. Późne cesarstwo. Od Dioklecjana do upadku cesarstwa zachodniego (284 - 476)

Polityka zewnętrzna i wewnętrzna. Dioklecjan: przemiana pryncypatu w dominat. Ceremoniał wschodni na dworze. Podział imperium na część wschodnią i zachodnią. Prowincje, diecezje, wikariaty. Reforma wojskowa. Zwalczanie spekulacji. Konstantyn Wielki: podzielenie cesarstwa na 4 prefektury, oddzielenie administracji wojskowej od cywilnej. Edykt mediolański. Julian Apostata. Dążenie do restytuowania dawnej religii rzymskiej. Walentynian i Walens. Klęska pod Adrianopolem. Teodozjusz Wielki: zjednoczenie po raz ostatni państwa rzymskiego. Osta-

techny podział imperium na zachodnie i wschodnie po śmierci Teodozjusza. Imperium rzymskie w V w.: najazdy Wizygotów. Odrywanie się prowincji. Zdobycie i spustoszenie Rzymu przez Wandalów. Obwołanie Odoakra królem imperium rzymskiego. Upadek cesarstwa zachodniego	532
Stosunki gospodarcze i społeczne. Zwrot do gospodarki naturalnej. Zakaz opuszczania ziemi przez kolonów. Upadek miast i stały wzrost znaczenia latyfundiów cesarskich i senatorskich. Elementy ustroju feudalno-pańszczyźnianego w ustroju niewolniczym. Podział społeczeństwa na <i>honestiores</i> i <i>humiliores</i> . Powstanie agonistów. Poparcie najeźdźców germańskich przez warstwę wyzyskiwane i uciemiężone	535
Zagadnienie upadku państwa rzymskiego w literaturze naukowej. Poglądy starożytnych. Poglądy historyków burżuazyjnych: teoria cyklicznego rozwoju (Vico, Meyer, Taeger), teoria rasistowska (Seeck, Tenney Frank). Teoria Rostowcewa. Poglądy Kornemanna. Istotny powód upadku państwa rzymskiego	536
Zwycięstwo chrześcijaństwa. Zmiana wzajemnego stosunku państwa i kościoła chrześcijańskiego. Przekształcanie się religii chrześcijańskiej w religię pańczą. Wielkie zainteresowanie problemami religijnymi. Ariusz	538
Pisarze chrześcijańscy. Wzrost literatury chrześcijańskiej. Polemiści i mówcy. Na Zachodzie biskup Atanazy, Hieronim ze Strydonu, Euzebiusz z Cezarei, Laktancjusz, Augustyn. Na Wschodzie Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz z Nysy, Bazyli Wielki, Jan Złotousty. Pierwsi poeci chrześcijańscy: Synezjos z Kyreny, Ambroży; najwybitniejszy poeta chrześcijański, Prudencjusz	539
Schyłek filozofii i literatury antycznej. Neoplatonizm. Porfyriusz, Jamblich, Proklos, Synezjos, Hypatia. Demonologia, mistyka i fantastyka. Renesans retoryki: Himerios, Temistios, Libanios. Rozkwit wymowy w Gallii. W Rzymie — Symmachus.	540
Poezja grecka i rzymska. Nonnos z Panopolis, Muzajos i in. Auzoniusz. Klaudiusz Klaudianus. Rutiliusz Namacjanus	542
Nauka. Obniżenie poziomu historiografii. <i>Żywoty cesarzy</i> Wiktora Sekstusa Aureliusza. Ammianus Marcellinus. Poglądy starożytnych na problem upadku Rzymu: Orozjus, Salvianus. Tendencja do pisania skrótów i kompendiów oraz encyklopedyj: Solinus, Martianus Capella, Donatus. Ożywiona działalność w zakresie przekładów z języka greckiego. Hieronim, Rufinus z Akwilei, Mariusz Wiktorinus z Afryki, Boecjusz. Kodyfikacja prawa rzymskiego przez Justyniana	544
Sztuka. Cechy schyłkowości w sztuce. Dążenie do monumentalności. Termy i pałac Dioklecjana. Bazylika Konstantyna. Prądy artystyczne ze Wschodu. Posągi cesarzy. Tematyka chrześcijańska w rzeźbie. Malarstwo katakumbowe. Wpływ sztuki klasycznej na kulturę Bizancjum i średniowiecza.	547
Literatura do rozdziału VIII i IX	548
Bibliografia	550
Tablica chronologiczna dziejów Grecji	557
Tablica chronologiczna dziejów Rzymu	567
Skorowidz I	579
Skorowidz II	601
Spis ilustracji	605
Wykaz map	610